

М.М. Касьянова, О.В. Ширма

Донецький національний університет, Україна

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (1991 – 2011 рр.)

Представлена стаття присвячена вивченню основних чинників трудової міграції населення України у 1991 – 2011 рр. На основі статистичних матеріалів з'ясовано соціальний та віковий склад трудових мігрантів. Автори окреслили перелік ознак, які притаманні саме вітчизняній моделі трудової міграції, яка сформувалася внаслідок особливостей історичного розвитку, економічної ситуації, соціальних процесів.

Ключові слова: трудова міграція, населення, напрям, чисельність, потік.

Процес переходу України на ринковий шлях розвитку супроводжується не лише великою кількістю політичних та соціально-економічних змін, а й глибокою демографічною кризою, однією з першопричин якої є зовнішня міграція населення. За різними оцінками експертів, поза межами України на сьогоднішній день знаходиться від 2,5 до 5 млн осіб працездатного віку.

Розглядаючи міграційні процеси під історичним кутом, ми маємо власне процес, що у значній мірі відбивається на розвитку держави. Економічні та соціальні складові міграційних процесів мають безпосередню проекцію на історичному розвитку країни. В останні два десятиліття в Україні спостерігається вже четверта хвиля трудової міграції. Особливістю цієї хвилі відтоку населення є соціальний склад самих заробітчан.

Питання трудової міграції на сучасному етапі досліджувались переважно ученими-економістами, але в останнє десятиліття ця проблема набула міждисциплінарного характеру. Різноманітні аспекти зовнішньої трудової міграції проаналізовано у працях українських учених: О. Малиновської, В. Ватаманюка, Е. Лібанової, Л. Лісогор, О. Малиновської, І. Прибиткової, О. Хомри [1-5]. До початку 2000-х років питання трудової міграції у вітчизняній історичній науці практично не розглядалось, багато в чому така ситуація була зумовлена відсутністю комплексної бази підходів та методик встановлення кількості трудових мігрантів. У 2007 – 2008 рр. було реалізовано ґрунтовні дослідження Українським центром національних реформ [6] та Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України [7].

Метою даної статті є вивчення соціального складу трудових мігрантів з України у 1991 – 2011 рр.

Для визначення соціального складу трудових мігрантів, доцільно в першу чергу визначити чинники, які сприяють виїзду з України.

Низькі розміри заробітної плати в Україні ставлять частину населення за межу виживання. Аналіз статистичних даних переконує у тому, що, наприклад, у 2006 р. понад 18% осіб, які працювали на території держави, отримували заробітну плату, нижчу за встановлений прожитковий мінімум [8]. Такі дані свідчать про неприпустиме для будь-якого суспільства явище – поширення бідності серед працюючого населення. У високорозвинених країнах, в які виїжджають громадяни України у пошуках кращої долі, ситуація виглядає зовсім інакше. На їх території розмір мінімальної заробітної плати зазвичай встановлюється на рівні не нижчому, ніж прожитковий мінімум, що забезпечує працюючому населенню високу якість життя.

Наступним чинником, який дуже часто змушує людей залишати їх рідні місця зароби праці в інших країнах, є високий рівень безробіття. Статистичні дані доводять, що най-

більший відтік мігрантів відбувається саме з тих областей України, в яких зареєстровано найвищі рівні безробіття (Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Рівненської, Тернопільської, Луганської, Чернівецької та Львівської) [9]. На тлі позитивного сальдо міждержавної міграції в Україні сальдо міграції у перелічених областях у 2006 р. набувало від'ємного значення [10].

Причиною міграції населення в інші країни можуть також виступати надмірні розміри податків та складність їх сплати на батьківщині. Особливо чутливими до даного чинника є підприємці та ті особи, які отримують високі доходи.

До складу основних культурних чинників, які впливають на обсяги міграційних потоків до тих чи інших країн, можна віднести етнічну та расову приналежність, а також свободу віросповідання. Так, з розпадом СРСР та проголошенням незалежності України почалося повернення до нашої держави етнічних українців та представників депортованих народів. Натомість, чимало росіян, білорусів, представників інших етносів «нового зарубіжжя» повернулися до країн свого походження. Із зняттям «залізної завіси» різко зросли масштаби еміграції з України за межі колишнього СРСР, спочатку переважно євреїв, німців та греків, а нині – представників практично усіх етносів [11].

Окрім економічних, соціальних та культурних факторів, на міграційні наміри населення впливають політичні й екологічні чинники. До перших, зокрема, можна віднести ступінь розвитку демократії у країні, стабільність політичної системи, поширеність корупції тощо; до других – екологічну ситуацію, наявність доступу до чистої питної води та високоякісної їжі.

Політична нестабільність в Україні відіграє особливу роль у складі політичних чинників, оскільки вона не лише викликає зневіру людей до політичної системи та керівників держави, а й породжує економічну нестабільність. Разом із деформованою системою демократії політична нестабільність знижує впевненість людей у майбутньому, активізуючи їх міграційні настрої.

Варто також відмітити високий рівень корумпованості українського суспільства. За підрахунками Heritage Foundation [12], рівень корумпованості економіки України на сьогоднішній день становить 72%. Загалом, за індексом економічної свободи, який окрім свободи від корупції включає в себе ще цілу низку інших свобод (свободу ведення бізнесу, свободу торгівлі, фіскальну, монетарну, інвестиційну, фінансову свободу тощо), Україна посідає 133 місце із 157 країн світу, що також слугує вагомим чинником «виштовхування» українських громадян за кордон.

Склад трудових мігрантів, як і їх чисельність, упродовж останніх 20 років не залишалися незмінними. Як свідчать дані Держкомстату 2011 р., чоловіки становлять більшість заробітчан – 67,2%, жінок серед них – 32,8%. Однак частка жінок-мігранток помітно зросла порівняно з 2001 р. (24%). Статева структура мігрантів відрізняється залежно від країни перебування та характеру робочих місць у ній. Так, на роботу до Росії виїжджали 57% мігрантів-чоловіків (будівництво), тоді як чверть жінок-мігранток працювали в Італії (домашні господарства) [13].

Більшість мігрантів – мешканці міст (55%). Однак унаслідок того, що сільське працездатне населення в країні менш численне, міграцією охоплено 4% працездатних городян, тоді як селян удвічі більше (7,9% працездатних сільських мешканців) [14].

Хоча першими працювати за кордоном почали мешканці прикордоння, з часом міграція рівномірніше поширилася територією всієї держави. Однак регіональні диспропорції збереглися. Найвищими показниками щодо охоплення міграцією по країні відзначається Захід, де за кордоном працюють 13,2% працездатного населення. З центру виїжджають на роботу до інших держав 3,8%, зі Сходу – 3,2%, з Південного регіону – 2,6%, а з Північ-

ного – 1,4% працездатних громадян. Вік трудових мігрантів поволі зростає. Якщо за дослідженням Держкомстату 2001 р. середній вік заробітчан становив 34,6 року, то за даними обстеження 2008 р. – 36,7 року [15]. Жінки, які мігрують, дещо старші, ніж чоловіки: їхній середній вік становить 37,9 року проти 36,2 у чоловіків. Не залишилися незмінними також освітні характеристики трудової міграції за кордон. У 1990-і рр. на заробітки до зарубіжних країн першими виїхали високоосвічені особи, які виявилися мобільнішими, оскільки мали більше інформації, володіли мовами тощо. За даними обстеження Держкомстату 2001 р., повну вищу освіту мали 18,8% трудових мігрантів. У 2008 р. серед останніх було виявлено 13,5% з таким рівнем освіти, адже умови працевлаштування фахівців в Україні поліпшилися. Важливо зазначити, що освітній рівень трудових мігрантів поступається рівню освіти зайнятих в Україні. Разом з тим, якщо серед чоловіків-мігрантів вищу освіту мали 11%, то серед жінок – майже 20%. Це пов'язано як із менш сприятливою ситуацією для фахового працевлаштування жінок в Україні, так і з потребами ринку праці зарубіжних країн у послугах із догляду та піклування, де переважно працевлаштовуються жінки [16].

Якщо раніше більшість мігрантів намагалися зберегти, бодай формально, трудові відносини в Україні, сприймаючи роботу за кордоном як трудову міграцію: соціальні наслідки та шляхи реагування як вимушений і тимчасовий період у трудовому житті, то на сьогодні сформувався стійкий прошарок заробітчан, які розглядають трудову міграцію як основну діяльність і джерело доходу. Причому жінки частіше, ніж чоловіки, не перебували у трудових відносинах на батьківщині до виїзду.

Таким чином, трудова міграція громадян України за кордон є на сьогодні наймасовішим і соціально значущим міграційним потоком, що позначається на демографічній ситуації, ринку праці, розвитку економіки та соціальної сфери, добробуті громадян, рівнях бідності та соціального розшарування, сімейних відносинах і вихованні дітей, має численні психологічні, світоглядні, культурні та інші наслідки. Породжені нею проблеми потребують адекватних відповідей засобами міграційної, соціально-економічної, зовнішньої політики, захисту прав людини. Внаслідок новизни явища міжнародної трудової міграції для України, відсутності досвіду з її регулювання, державна політика в цій сфері не встигала за динамікою процесу, розвивалася із помітним запізненням. Хоча на сьогодні сформовані основні політичні підходи до феномену трудової міграції, комплексної системи державного реагування на виклики трудової міграції, забезпеченої належним законодавством і ресурсами, все ще не створено. Разом з тим сучасне розуміння міжнародної міграції як потужного чинника розвитку вимагає чіткого усвідомлення суспільством та владою її позитивного потенціалу, необхідних політичних рішень і належної їх реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малиновська О. На перехресті міграційних шляхів / О. Малиновська // Донбас: культурно-освітній обмін з українцями світу : матеріали науково-практичної конференції. – Донецьк : Донецьке обласне відділення Товариства «Україна-Світ», Український культурологічний центр, 2011. – С. 8-28.
2. Ватаманюк В.В. Особливості зовнішньої трудової міграції населення України в умовах кризи та виходу з неї / В.В. Ватаманюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.14. – С. 165-171.
3. Населення України. Трудова міграція в Україні / [Е.М. Лібанова, О.В. Позняк, О.А. Малиновська та ін.] ; за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
4. Прибыткова И. Трудовые мигранты в социальной иерархии украинского общества / И. Прибыткова // Социология: теория, методы, маркетинг. – К., 2002. – № 4. – С. 123-159.
5. Хомра О. Структура і напрямки міграційних потоків населення України (заклучний науковий звіт по проекту) / О. Хомра. – К., МОМ, 1998. – 258 с.
6. Зовнішня трудова міграція населення України: обстеження / Український центр соціальних реформ. Держком. статистики України. – К., 2009. – 120 с.

7. Населення України. Трудова міграція в Україні / [Е.М. Лібанова, О.В. Позняк, О.А. Малиновська та ін.] ; за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім.М.В. Птухи НАН України, 2010. – С.170.
8. Ватаманюк В.В. Особливості зовнішньої трудової міграції населення України в умовах кризи та виходу з неї / В.В. Ватаманюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.14. – С. 166-167.
9. Зовнішні трудові міграції населення України / [За наук. ред. Е. Лібанової, О. Позняка] – К. : РВПС України, 2002. – С. 78-79.
10. Хомра О. Структура і напрямки міграційних потоків населення України (заключний науковий звіт по проекту). – К., МОМ, 1998. – С. 26-27.
11. Динаміка трудової міграції населення України: обстеження / Український центр соціальних реформ. Держком. статистики України.– К., 2012. – С. 111-112.
12. Підсумковий моніторинг розвитку соціальної сфери України за 2010 рік // Центр перспективних соціальних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cpsr.org.ua>.
13. Населення України. Трудова міграція в Україні / [Е.М. Лібанова, О.В. Позняк, О.А. Малиновська та ін.] ; за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – С. 107-108.
14. Зовнішня трудова міграція населення України / Державний комітет статистики України, Український центр соціальних реформ. – К. : ДП «Інформаційноаналітичне агентство», 2009. – 568 с.
15. Населення України. Трудова міграція в Україні / [Е.М. Лібанова, О.В. Позняк, О.А. Малиновська та ін.] ; за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – С. 156.
16. Міграція населення України у 2006 році / Державний комітет статистики України ; Відп. за випуск Л.М. Стельмах. – К.: 2007. – С.103-104.

М.М. Касьянова, Е.В. Ширма

Основные факторы и социальный состав трудовой миграции населения Украины (1991 – 2011 гг.)

Представленная статья посвящена изучению основных факторов трудовой миграции населения Украины в 1991 – 2011 гг. На основе статистических материалов выяснен социальный и возрастной состав трудовых мигрантов. Авторы определили перечень признаков, которые присущи именно отечественной модели трудовой миграции, которая сформировалась в результате особенностей исторического развития экономической ситуации, социальных процессов.

Ключевые слова: трудовая миграция, население, направление, численность, поток.

M.M. Kasyanova, E.V. Shyrma

The Main Factors and the Social Composition of Labor Migration in Ukraine (1991 – 2011)

The presented paper is devoted to study the main factors of labor migration in Ukraine 1991 – 2011, on the basis of statistical material found social and age structure of migrants. The authors outlined a list of features that are inherent in most national models of migration, which was formed as a result of peculiarities of historical development, economic conditions, social processes.

Key words: labor migration, population trend, size, flow.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2013.